

סימן נז

מעשר כספים – חובה או מנהג

שאלה:

האם קיימת חובה להפריש מעשר כספים?

תשובה:

השיעורים השונים שהוזכרו בחז"ל

נאמר בתורה (דברים יד כב): עֵשֶׂר תִּעְשֹׂר אֶת כָּל תְּבוּאֹת זֶרְעֶךָ הַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה: פשט הפסוק עוסק בחובה לעשר מן התוצרת החקלאית בלבד¹, אולם מצאנו בכמה מקומות בחז"ל שלמדו מכאן שיש להפריש מעשר גם מן הממון: בפסיקתא דרב כהנא² דרשו:

עשר תעשר (דברים יד, כב), שלא תתחסר, עשר שתתעשר. אי הקב"ה עשר את שלי ואני מעשר את שלך. את כל (דברים יד), אי"ר אבא בר כהנא רמוז לפרגמטופטין ולמפרשי ימים שיהו מוציאין אחד מעשרה לעמילי תורה.³

גם בפסיקתא רבתי⁴ משמש פסוק זה מקור למעשר כספים:

עשר תעשר את כל מהו את כל אפילו ממונך. אי"ר שמעון בן לקיש בשם ר' יהודה בן חנינא נימנו באושא שיהא אדם מפריש חומש נכסיו, מה טעם כדי תרומות ומעשרות.

עפ"י דברי הפסיקתא רבתי התקנה להפריש חומש, שתובא להלן, נועדה להשוות את ההפרשה מן הממון להפרשה מן התבואה שיש בה שני מעשרות – מעשר ראשון ומעשר שני.

בתוספות⁵ הביאו מהספרי שלמד גם הוא מכאן שיש חובה לעשר מרווחים כספיים:

עשר תעשר – הכי איתא בסיפרי עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר רבית ופרקמטיא

-
1. ראה ספרי דברים קה, גמרא ר"ה ח ע"א
 2. פסיקתא דרב כהנא פרשה י ד"ה עשר תעשר
 3. וכן הוא בתנחומא (ורשא) פרשת ראה סימן יח
 4. פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה כה ד"ה עשר תעשר כך
 5. תוספות תענית ט ע"א ד"ה עשר תעשר

וכל שאר רווחים מנין ת"ל את כל דהוה מצי למימר את תבואתך מאי כל לרבות רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו⁶

עפ"י דברי חז"ל, מצאנו כבר אצל אבות האומה הנהגה זו של הפרשת מעשר כספים. וכך נאמר בילקוט שמעוני⁷:

נצור בני מצות אביך ואל תטוש תורת אמך, אמר רבי הונא אבות הראשונים הפרישו תרומות ומעשרות, אברהם הפריש תרומה גדולה שנאמר הרמותי ידי אל ה', ואין הרמה אלא תרומה כד"א והרמותם ממנו תרומת ה', יצחק הפריש מעשר שני שנאמר ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים, והלא אין הברכה שורה לא על המדוד ולא על השקול ולא על המנוי, ולמה מדדן בשביל לעשרן הה"ד ויברכהו ה', יעקב הפריש מעשר ראשון הה"ד וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך,

ההפרשה שהפריש אברהם אבינו היתה משלל המלחמה לאחר נצחונו על ארבעת המלכים ולא מהתבואה, וכן נדרו של יעקב אבינו בשעה שברח מפני עשו, לא מוגבל ליבול חקלאי בלבד, ומכאן שהמעשר הינו מן הרכוש כולו. אכן אין להוכיח משם על חובה להפריש, אלא על כך שראוי לעשות כן כהכרת הטוב לקב"ה על הצלה מיוחדת, או על ברכה מיוחדת – כפי שנהגו האבות.

גבול עליון לשיעור ההפרשה לעניים מובא בגמרא במסכת כתובות (נ ע"א):

באושא התקינו, המבזבז (=לעניים. רש"י)- אל יבזבז יותר מחומש. תניא נמי הכי: המבזבז – אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות; ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא הניח לו חבירו, ומנו? רבי ישבב, ואמרי לה רבי ישבב, ולא הניחו חבירו, ומנו? רבי עקיבא. אמר רב נחמן, ואיתימא רב אחא בר יעקב: מאי קרא? (בראשית כ"ח) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (= שני עשורין הוה להו חומש. רש"י).

תקנת אושא מופיעה גם בירושלמי⁸, ושם מפורש ששיעור החומש שנקבע הינו שיעור להוצאה כספית על כל מצוות עשה:

וגמילות חסדים הדא דתימר בגופו (= דוקא הוא דאין לגמילות חסדים שיעור. פני משה), אבל בממונו יש לו שיעור ואתייא כיי דמר רבי שמעון בן לקיש בשם רבי יהודה בן חנינא נמנו באושא שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצות.⁹

6. וראה גם בספרי זוטא (פיסקא ה): ואיש את קדשיו לו יהיו, קדשי ישראל לישראל מעשר כספן ומעשר בהמתו ושלמיו...

7. ילקוט שמעוני פרשת ראה רמז תתצב

8. תלמוד ירושלמי מסכת פיאה פרק א הלכה א

9. וכן פסק להלכה הרמ"א או"ח סימן תרנו.

בירושלמי שם מבואר עוד שבלא התקנה, שיעור חיוב הצדקה הוא קטן הרבה יותר: עד היכן? (= הוא החיוב בלא התקנה. פני משה) רבן גמליאל בן אינניא ורבי אבא בר כהנא חד אמר עד כדי תרומה ותרומת מעשר (= כדי תרומה בבינונית אחד מחמישים או בתרומת מעשר אחד ממאה, וכפי ערך זה יתן לצדקה. פני משה). וחרנה אמר כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך כמראשית כל תבואתך (= כתרומה גדולה בלבד. פני משה).¹⁰

על פי הירושלמי, יש איפא לתת לצדקה לכל הפחות אחד מחמישים או אחד ממאה מנכסיו, ולא יותר מאשר חומש. מהירושלמי עולה עוד, ששיעור החומש אינו דין עצמאי הבא בנוסף למצוות צדקה, אלא הוא שיעור שקבעו חז"ל במצוות צדקה עצמה.¹¹

שיעור אחר למינימום הנדרש לצדקה מצאנו בגמרא במסכת בבא בתרא (דף ט ע"א) שם נאמר:

אמר רב אסי: לעולם אל ימנע אדם עצמו [מלתת] שלישית השקל בשנה, שנא': (נחמיה י') והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו.¹²

מצאנו איפא מספר שיעורים בצדקה: מעשר, חומש, וכן שלישית השקל או אחד ממאה או מחמישים. בביאור היחס שבין השיעורים השונים כתב המאירי שם: וביארו במקום אחר שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש שבריוח שלו בשנה וזו היא עין יפה שביפות והבינונית אהת מעשרה ולעולם אל ימנע אדם את עצמו משלישית השקל בכל שנה ואם גרע לא קיים מצות צדקה דרך כלל שנאמר והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו:

פסק ההלכה

להלכה פסק הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק ז הלכה ה) כפי שהבאנו לעיל מהמאירי, וזו לשונו:

10. וראה בבאור הגר"א יו"ד רמט אות ב שהביא בשם הגהות מרדכי בבא בתרא אות תרנט שלמד מירושלמי זה שמעשר עני נוהג גם בכספים, אך לפי מה שבאר הפני משה הלימוד הוא רק על עצם החובה להפריש מן הממון, אך לא על שיעור המעשר.

11. מהסבר הפני משה בירושלמי נראה לכאורה שהירושלמי חולק על הבבלי, ולפי הירושלמי תקנת אושא לא באה לקבוע את הגבול העליון אלא חייבה כל אחד לתת חומש למצוה, אך יש שבארו שגם לירושלמי התקנה קובעת גבול עליון, כפי שמוכח מהמשך הסוגיא ע"ש. לשיטה זו, השאלה "עד היכן" לא מתייחסת לתקופה שלפני תקנת אושא כי אם לשיעור המינימום גם אחר תקנת אושא. – עיין בכל זה בשו"ת ציץ אליעזר חלק ט סימן א פרק א.

12. ועי' ירושלמי מסכת שקלים פרק ב הלכה ג שם דרשו פסוק זה באופן אחר: ר' חלקיה בשם ר' אחא מיכן שאדם צריך לשלש שקלו שקלו שלשה פעמים בשנה מיכן שאין מטריחין על הציבור יותר משלשה פעמים בשנה

בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר.

כך פסק גם השולחן ערוך (יורה דעה סימן רמט)

(א) שיעור נתינתה, אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים. ואם אין ידו משגת כל כך, יתן עד חומש נכסיו, מצוה מן המובחר; ואחד מעשרה, מדה בינונית; פחות מכאן, עין רעה. וחומש זה שאמרו, שנה ראשונה מהקרן, מכאן ואילך חומש שהרויח בכל שנה.

(ב) לעולם לא ימנע אדם עצמו פחות משלישית השקל לשנה, ואם נתן פחות מזה, לא קיים מצות צדקה.

יש לציין שהשיעור של שלישית השקל שהוזכר כשיעור המינימום של צדקה לשנה שלימה הינו שיעור נמוך ביותר.¹³

לדעת ערוך השולחן (סימן רמט סעיף ב) שהמצוה מדאוריתא היא לתת לעני כדי צרכו – אם ביד הנותן לעשות כן בלא שיעשה הוא עני. אך משגלינו מארצנו ונתרבו העניים ונתמעטו העשירים – נוצר הצורך להגביל את שיעור הצדקה וע"כ תקנו חכמים את השיעורים השונים.

מכל מקום, עפ"י פסק הרמב"ם והשולחן ערוך מחולקת כיום מצוות הצדקה לשלוש דרגות: מצוה מן המובחר – עד חמישית, ומדה בינונית – עשירית, מדה הפחותה – לא פחות משלישית השקל בשנה. פחות מכאן – אינו מקיים מצות הצדקה.

נמצינו למדים שקיים הבדל יסודי בין חובת הפרשת תרומות ומעשרות מן התוצרת החקלאית לבין מעשר כספים. הפרשת תרומות ומעשרות היא חובה העומדת בפני עצמה ואינה קשורה למצוות צדקה. לעומת זאת מעשר כספים אינו חיוב עצמאי אלא הוא דין בהידור במצוות צדקה. כלומר, אין חובה כלל להפריש מעשר כספים, קיימת חובה לקיים מצוות צדקה ובמצוה זו הדרך המהודרת היא ע"י הפרשה של חומש, הדרך הבינונית היא ע"י הפרשה של מעשר, והנותן פחות מזה אך יותר משלישית השקל בשנה מקיים אמנם מצוות צדקה אך לא בהידור.

נראה שזו גם כוונת הב"ח האומר שאין במעשר כספים חובה לא מדאוריתא ולא מדרבנן, וזו לשונו¹⁴

13. כיום, שנת תשס"ח, כ-3. \$5.

14. ב"ח יורה דעה סימן שלא יט ד"ה ומ"ש ואין נותנין

מיהו אין זה (=החובה לתת ישירות לעניים ולא לכיס של צדקה וכ"ש שלא למטרה אחרת) אלא במעשר עני מזרע הארץ שהיא מצוות עשה מן התורה, אבל מה שאדם מעשר ממה שמרויח במשא ומתן ככספים ושאר רוחים – אינו בכלל זה ויכול ליתן ממנו לצדקה ולפדיון שבויים שהרי אינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן.¹⁵

על פי זה יש לומר שהדרשות שהובאו לעיל הינן בגדר "אסמכתא בעלמא" ואינן משמשת מקור לא לחיוב דאורייתא ואף לא לחיוב מדרבנן.¹⁶ כשיטה זו נקטו רוב הפוסקים אשר כתבו שמעשר כספים אינו אלא הידור מצוה, כמו הידור באתרוג גדול, ואין בו חיוב לא מדאורייתא ולא מדרבנן.¹⁷

למרות האמור לעיל, אם התחיל לנהוג במעשר כספים הרי נעשה הדבר כנדר שאינו יכול להפקיעו, כפי שכותב המהר"ם מרוטנברג¹⁸, וזו לשונו:

מעוֹת מעֵשֶׁר יֵרָאֵה אַחֲרֵי שֶׁחִזְקוּ לַתֵּת לַעֲנִיִּים אִין לְשִׁנּוֹתָם לְמִצְוֵה אַחֲרַת דְּנִרְאָה כְּגֹזֵל עֲנִיִּים... וְלִ"ד לְהָא דְרַפִּ"ק דְּעֵרְכִין (ו' ע"ב) יִשְׂרָאֵל שֶׁהִתְנַדַּב נֵר וּמְנוֹרָה לְבֵית הַכְּנֶסֶת מוֹתֵר לְשִׁנּוֹתָהּ לְמִצְוֵה אַחֲרַת דְּשִׁאֲנֵי הַתֵּם דְּאִיִּדֵי וְאִיִּדֵי מִצְוֵה לְגַבּוּהָ אֲבָל מְעוֹת מְעוֹת מְעוֹת כְּסָפִים כְּבָר זָכוּ בְהֵם עֲנִיִּים עִ"י מְנַהֵג שֶׁכֶּךָ נִהְגוּ כָל הַגּוֹלָה וְאִין לְשִׁנּוֹת מְעֵנִיִּים לְמִצְוֵה אַחֲרַת שֶׁאִין לַעֲנִיִּים צוֹרֵךְ בְּהֵן...

על כן טוב אם בשעה שמתחיל לנהוג בנתינת מעשר כספים יאמר שעושה זאת בלי נדר.¹⁹

15. עפ"י הסברנו בב"ח מיושבת קושית הטי"ז (סימן שלא ס"ק לב) מפסק השו"ע בריש סימן רמט – עיי"ש.

16. כך יש להוכיח גם מלשון הפסיקתא שהובא לעיל שם אומר ר' אבא בר כהנא "רַמְזָּ לְפִרְגַּמְטוּפְטִין וְלִמְפִרְשֵׁי יָמִים שִׁיְהוּ מוֹצִיאִין אֶחָד מְעִשְׂרָה לְעִמְלִי תוֹרָה... " – רמז בלבד ולא מקור מחייב – ראה שו"ת חוות יאיר סימן רכד

17. ראה פתחי תשובה יו"ד סי' שלא ס"ק יב. שו"ת ציץ אליעזר חלק ט סימן א, שו"ת יחווה דעת חלק א סימן פז.

18. שו"ת מהר"ם מרוטנברג חלק ד (דפוס פראג) סימן עד

19. ע' שו"ת מנחת יצחק חלק ה סימן לד.